

DVĚ XANTYPY ZA CENU JEDNÉ

Číslo 01/09

ČESKÝ SPIELBERG

lukáš příbyl

Osm let života věnoval Lukáš Příbyl práci na svém unikátním dokumentárním projektu ZAPOMENUTÉ TRANSPORTY, ve kterém vypráví příběh českých a moravských Židů odvezených za druhé světové války do dnes již zapomenutých ghatt a koncentračních táborů na území dnešního Lotyšska, Běloruska, Estonska a východního Polska. Za lidmi, kteří pobyt v nich přežili, jezdil po celém světě. Stovky hodin proseděl v archivech, kde pročítal dokumenty, fotografie hledal po chalupách ve vesnicích poblíž míst, kde tábory stávaly, i v rodinných archivech potomků esesáků. Vznikl tak čtyřdílný cyklus, jenž nemá nic společného s povrchností a honbou za senzací. Naopak fascinuje neobyčejnou důkladností a poctivostí. I proto je tak silný. A ohlas, jaký má u bývalých vězňů, ale například i u studentů, potvrzuje, že jen takováto práce má smysl. V prosinci by měl být dokončen čtvrtý díl dokumentu nazvaný DO POLSKA a v lednu vyšle Lukáš Příbyl ZAPOMENUTÉ TRANSPORTY do světa – na festivaly v USA i v Evropě.

Jak jste se vlastně k tomuto tématu dostal?

Chtěl jsem se dozvědět, kam byl z protektorátu odvečen můj dědeček a další příbuzní. Zjistil jsem, že někteří šli na málo známá místa na Východě, o kterých neexistují skoro žádné knížky, ani dokumenty. Začátkem devadesátých let jsem se dostal na stáž do jeruzalémského muzea holocaustu Jad Vašem. Neměli tehdy ještě všechno zkatalogizované, právě dostali počítačový systém a potřebovali rozřadit krabice dokumentů, o kterých nevěděli, kam je zařadit. Bylo v nich shodou okolností hodně věcí týkajících se právě táborů a malých ghatt na Východě, kde byli i Češi. Vypisoval jsem si ty osudy, opsal jsem si adresy, z nichž většina byla třicet let stará, protože tato svědectví byla shromážděna pro proces s Adolfem Eichmanem. Čechy, jejichž jména jsem tam našel, jsem se pak snažil dohledat. Uvědomoval jsem si, že je to závod s časem, že je za pět minut dvanáct, protože ti lidé umírají a za pár let už nebude s kým dělat rozhovory, koho natáčet.

Jak jste pátral dál?

Na ty adresy jsem napsal a hledal další Čechy, kteří přežili. Ověřoval jsem jmenně seznamy deportovaných, pátral v matrikách, napsal jsem stovky dopisů, bezpočtukrát jsem někam telefonoval, hledal na internetu, dal inzeráty do novin. Většina těch lidí odešla po válce do ciziny, hodně z nich do Ameriky, do Austrálie.

Ve vašich dokumentech není jediný současný záběr. Vše je založeno na dobových filmech a fotografiích. Kde jste hledal dokumentaci k těmto dnes již naprosto zapomenutým místům?

Filmy a fotografie jsem hledal v archivech a muzeích po celém světě. V nedávno odtajněných archivech KGB v Estonsku, Lotyšsku a Bělorusku. Pak v německém Bundesarchivu, kde byly shromážděny důkazní materiály pro procesy s nacistickými zločinci, ale i v amerických, polských, rakouských a dalších archivech. Po chalupách ve vesnicích poblíž bývalých lágrů a ghatt. Němci tam nechali celá alba, když utíkali před blížícími se Rusy, někteří strážní chodili s holkami z vesnic a nechávali se fotit. Vyměňoval jsem ty fotografie za lahve vodky.

Vycházeli vám v archivech vstříc?

To bylo různé. Třeba v Estonsku je znát ta severská důkladnost. Nebyli moc rádi, že se jim hrabu v jejich nelichotivé historii – hledal jsem osoby, které se podílely na vraždách. Ale je výborné, že je tam v archivech otevřeno od osmi ráno do devíti večer. Oni vám na začátku moc nepomůžou, ale na druhou stranu vám tu krabici, kterou hledáte, nezaprou, jen vám k ní přinesou osmdesát dalších. Ale když vidí, že tam sedíte celé dny, ani nejdete na oběd, tak vám začnou pomáhat. Procházel jsem seznamy jednotek a důstojníků, kteří tam byli, snažil jsem se pak dohledat jejich rodiny a požádal jsem je o fotografie. Když jsem zjistil jméno nějakého esesáka, napsal jsem na spoustu adres v Německu, které nesou to jméno. Uvedl jsem, že jsem lovec nacistů, že mě zajímá jenom ta fotografie, a proč. A čekal jsem. Často se stalo, že mi fotografie přišly.

Do Běloruska nebylo vůbec jednoduché získat víza, ani se tam potom pohybovat s kamerou. Je tam stále patrný vliv KGB, na všechno potřebujete dvacet razítek, a pak se dostanete až k místnímu šéfovi KGB. Nebylo to lehké, ale nakonec se to povedlo.

Většinu filmových záběrů natočili přímo Němci. Ty buď zůstaly v archivech na Východě nebo jsou v německých.

Měl jste při bádání v archivech nějaké pomocníky?

Neměl. Ono by to ani nešlo. Já jsem dělal všechny rozhovory, a když pak narazím v archivu na nějaké jméno, tak poznám, že mě spojuje s nějakým jiným dokumentem.

Jak reagovali pamětníci, když jste za nimi přišel s tím, aby vám vyprávěli, co zažili?

To bylo individuální, někdy to trvalo i tři roky. Většina lidí vypovídala poprvé, místa, kam je deportovali, byla natolik zapomenutá, že propadla síty pozdějšího zájmu, nebyly to známé tábory jako Osvětim. Oni se často cítili odstrčení, neměli nikoho, s kým by o své zkušenosti mluvili. Člověk, který přežil jako jediný z tisíce deportovaných, si nemá s kým své zkušenosti porovnávat a vyměňovat. O popisovaných místech rovněž nebyly natočeny žádné dokumentární filmy a literatura o nich takřka neexistuje, takže jejich vzpomínky nebyly ovlivněny poválečnými poznatky. Sdílevali proto jen to, co si opravdu pamatovali.

Jezdil jste za nimi po celém světě...

Přežili jen jednotlivci. Někteří o tom ani nechtěli mluvit, ale jak stárli, uvědomili si, že když to neřeknou teď, tak už nikdy. Také pomohlo, že jejich děti už byly dospělé. Ony totiž často netušily, čím rodiče prošli, nebo jen věděly, že rodiče byli v lágru, ale jejich příběh neznali, dozvěděli se o něm až přese mne. Rodiče nechtěli

děti, když byly malé, zatěžovat svými traumaty. Prosil jsem například jednu paní, zda by mi zapůjčila fotografii dívky, kterou jsem hledal. Ona přivezla alba, ale říkala mi: „Já znám všechny lidi na těch fotografiích, nikdo, koho hledáte, na nich není.“ Já jí popisovat různé souvislosti, detaily, ona mi začala pomalu věřit a pak jsme se zastavili u jedné fotografie. Zeptal jsem se, kdo to je, ona ale nevěděla. Otočili jsme ji – bylo na ní věnování od dívky, kterou jsem hledal. Její tatínek, jenž přežil, ji asi po válce získal od kamarádky své dcery. Ta paní se až šedesát let po válce dozvěděla, že tatínek měl před válkou nějakou rodinu, což ji šokovalo.

Jak poznamenala ta strašná zkušenost z lágrů pozdější život těch, kteří přežili?

Hodně lidí zemřelo relativně brzy po válce, protože je to „sežralo“ zevnitř. Nejlépe na tom byli ti, kteří v sobě našli sílu dívat se dopředu, vzali to jako fakt. Ti, kteří pochopili, že minulost nezměníte. Že když si to budete pořád přehrávat v hlavě, tak vás to zabije.

Natočil jste více než sedmdesát rozhovorů...

Některá interview trvala i deset hodin. Hodně pomohlo, že jsem už o těch místech dost věděl. Párkrát se mi dokonce stalo, že řekli: „Pamatuješ si, když jsme byli...“ Najednou měli pocit, že jsem tam byl s nimi. Všechno, co říkali, jsem mnohokrát ověřoval, porovnával s jinými výpověďmi, s dokumenty. Na některé věci jsem se ptal stále dokolečka. Byl jsem si vědom toho, že lidská paměť je ošidná.

Jednou jsme letěli přes půl světa, abychom v Coloradu zjistili, že dohodnuté natáčení se nekoná. Starý pán totiž mezitím upadl do komatu a umíral. Se svolením lékaře a rodiny jsme se s ním v nemocnici přesto pokusili promluvit. Když uslyšel název tábora, ve kterém byl vězněn a který přežila jen hrstka lidí, probral se z bezvědomí a dvě hodiny s námi na kameru o svých zážitcích hovořil. Poprvé ve svém životě. Během rozhovoru nám popsal, jak přečkal vlastní popravu a vyškral se z masového hrobu, a řekl, že čekal na nás, aby vše konečně někomu vypověděl. Ještě stačil promluvit s rodinou a zemřel v míru sám se sebou o osm hodin později. Ti lidé jsou trochu jiní než ostatní. Logicky. Dívají se na svět jinak, mluví jinak, mají jiný humor. Mají zkušenost, kterou nemá naprostá většina z nás.

Nemohu se nezeptat: Čím jste se po celou dobu živil? Byl jste v úplně jiné finanční situaci než váš americký kolega Steven Spielberg, který rovněž pořizuje archiv svědectvích těch, kteří přežili holocaust. Mladý kluk, na začátku profesního života...

Celé to trvalo mnohem déle, než jsem si představoval. Ze začátku byl největší problém shánět peníze, to možná zabralo polovinu času. Když chcete u nás získat grant, musíte mít za sebou instituci. Pokud ji nemáte, jste bez šance, dáváte jen nápad a slib, že to nějak dokončíte, a to asi není dost. Nemáte ještě jméno. Pomohly mi peníze, které jsem na projekt dostal z USA. Živil jsem se všelijak, hlavně překlady.

Jak jste se dal dohromady s producentem Ondřejem Trojanem?

Přes střihače. Ondřej viděl film ve střížně, líbilo se mu to a stal se spoluproducentem. Později jsem dostal i nějaké peníze od Státního fondu pro podporu a rozvoj české kinematografie.

O co vám šlo ve vašich dokumentech nejvíce?

Nejvíce mě zajímala situace, kdy je člověk z ještě relativně normálního světa vržen do naprosté apokalypsy. A jeho reakce. Každý z těch čtyř filmů popisuje jeden cíl deportačních transportů a soustřeďuje se na určitý způsob, jakým se lidé vyrovnávali s naprosto extrémními podmínkami v ghettech a táborech Riga, Salaspils, Kaiserwald, Malý Trostinec, Jagala, Ereda, Zamošč, Sawin a dalších. Například v díle vypovídajícím o lotyšské oblasti se lidé stále snaží udržet zdání jakéhosi normálu. Podmínky v říšském ghettu byly příšerné, ale stále tam ještě byla škola, i když před ní stála šibenice a na ní visel soused. Čas od času provedou oddily razii, děti se schovávají pod podlahou, ale vyučování se zase obnoví. Smrt byla všudypřítomná, ale nechyběla ani láska. Osmnáct kilometrů odtud je koncentrační tábor Silaspils, kde bylo vraždění na denním pořádku.

Víte, historická faktografie mluví suchou řečí čísel, statistik, hlášení... Nezprostředkují vám, jak ti lidé mysleli, co prožívali. Moje filmy nemají komentář, já to sice ovlivňuji výběrem výpovědí, ale příběh vyprávějí jen ti, co to přežili. Díváme se na vše jejich očima. Ten rozdíl je jako dívat se do akvária, nebo v něm plavat.

Už jste své dokumenty promítl jejich hlavním aktérům?

Někteří už je viděli. Jsem rád, když jsem u toho, zajímají mě jejich první reakce. A ti, co je viděli, mě potěšili, protože filmy přijali nadšeně, nikdo mi neřekl, takhle to nebylo. To byla ta největší odměna.

Budete ZAPOMENUTÉ TRANSPORTY promítat také ve školách?

Byl bych rád, aby ty filmy šly do škol, chci je nabídnout středoškolákům, protože jsem si ověřil, že ti reagují nejlíp. Myslím, že jediným způsobem, jak ještě oslovit lidi, jsou emoce. A mám pocit, že na mladé lidi to působí. Oni to berou jako dobrodružný příběh, ve kterém lidé bojují proti obrovské přesile, snaží se přežít. Přitom historie tam je, každá informace je mockrát ověřovaná. Studenti měli nejlepší otázky. Neptali se mě, jako někteří historici, proč tam nemám mapy. Nemám, protože si myslím, že koho to zajímá, tak si vezme atlas. Nebo když chce vědět, kde leží Estonsko, ať si ho vygoogluje, pro příběh nejsou mapy tak důležité. A studenti se ptají jinak.

Jak?

Třeba jedna slečna reagovala na větu z dokumentu, že ženy a dívky přestaly v lágrech menstruovat. Bylo to něco, co ona zná, a tak se ptala, proč. Kluky zase nejčastěji zajímá, jak uprchlé vězně přijímali partyzáni. Pak jim musím říct, že různě. Pokud neměli zbraně, tak je zastřelili, zbraní bylo málo, lidského materiálu moc. Kdyby je partyzáni odmítli, třeba by je pak chytili Němci, mohli by prozradit, kde partyzáni jsou – byla to racionální rozhodnutí. Sami partyzáni neměli co jíst. Šílená byla i situace vesničanů. Ve dne jim brali jídlo Němci, v noci partyzáni. Dobytek schovávali v zemljankách, aby ho nebylo vidět.

Slyšel jste mnoho příběhů, měl v ruce mnoho dokumentů, navštívil jste všechna ta místa, kde stávaly tábory. Jaký moment byl pro vás nejsilnější?

Ježdili jsme s kameramanem po východním Polsku, to je holá pláň, sem tam strom a malinkaté domečky. Tam není kam utéct. Navíc chudoba, ještě dneska. To neuvěřitelné množství krve, které tam bylo prolito, všude je zakopaný nějaký mrtvý, pod každým stromem – leží tam Poláci, kteří se pobili navzájem (vojáci z Armiji Ludowej i Krajowej), Ukrajinci, kteří bojovali s Poláky, Židé. Často se hrob pozná podle díry vyhrabané v zemi, protože se hledali lebky, jestli nemají zlaté zuby. Jsou tam Rusové, Němci. To samé v Bělorusku. My máme Lidice, ale tam byly stovky a stovky takových Lidic, tam horizont opravdu hořel, červená zář byla vidět na obzoru noc co noc.

Jaké máte plány do budoucna?

Ted' se soustřeďuji na dodělání posledního dílu. Tři díly putují v omezené distribuci po republice. Na letošním karlovarském festivalu jsme promítali mimo soutěž díl o Estonsku. A mile nás překvapilo, kolik lidí na něj přišlo. Ale festivaly nás teprve čekají, v lednu začnou v Americe, pak v Evropě. O dokumenty předběžně projeví zájem zahraniční televize. Další plány mám, ale už to nebude o holocaustu.

Natočil jste více než 260 hodin záznamu, nashromáždil obrovské množství dokumentů. Uvažujete, že je věnujete nějakému muzeu?

Určitě, byla by škoda na nich sedět.

kategorie: [RSS](#), [Číslo 01/09](#)

Pavlna Formánková

Komentáře k článku

*Vaše jméno :

E-mail :

*Komentář :